

## راهکارهای مقابله با همسرکشی از منظر آموزه‌های اسلامی

سید میرآقا کاظمی<sup>۱</sup> | نجیب الله حکیمی<sup>۲</sup>

### چکیده

قتل همسر توسط همسر دارای دو مصداق قتل زن به دست مرد و قتل مرد توسط زن است. این پدیده متأثر از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. با رشد روزافزون آمار همسرکشی در جامعه، امروزه این پدیده در کانون توجه اندیشوران و مدیران جامعه قرار گرفته است. بیشترین مطالعاتی که نسبت به این موضوع انجام شده، پژوهش‌های میدانی بوده و از منظر آموزه‌های اسلامی، کمتر به این موضوع پرداخته شده است. پژوهش حاضر، معطوف به عوامل همسرکشی، راهکارهای مواجهه و مقابله با آن را از منظر آموزه‌های اسلامی، بررسی کرده است. براین پژوهش، ضمن تأکید بر کاربست راهکارهای کوتاه‌مدت؛ نظیر کنترل خشم، ابراز عشق به همسر و ترک صحنه دعوا به‌عنوان مزیت، به دلیل تأثیر آنی و حیاتی آن، مزایای راهکارهای بلندمدت نظیر ارتقا سطح فرهنگ همزیستی و پرورش همدلی را با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به روش تحلیلی و توصیفی، بررسی و تحلیل کرده است. هرچند کاربست راهکارهای دسته دوم زمان‌بر و هزینه‌بر است؛ اما برای فروکش کردن تب آمار پدیده همسرکشی به‌عنوان مؤثرترین راه مورد تأکید است.

**کلیدواژه‌ها:** همسرکشی، قتل خانوادگی، همدلی، آموزه‌های اسلامی

---

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران

ایمیل: seyedmiragha@chmail.ir

۲. دکتری حقوق جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران، استاد همکار دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران

ایمیل: hakiminajib21@gmail.com



## مقدمه

همسرکشی از جمله مسائل اجتماعی است که از زوایای مختلفی قابل بررسی و تحلیل است. به‌عنوان نمونه از منظر جرم‌شناسی، بحث از چیستی و علل و عوامل این پدیده و راهکارهای مقابله مؤثر با وقوع آن است. روانشناسی دلایل و علل روانی وقوع این پدیده را بررسی می‌کند، جامعه‌شناسی جنایی علل اجتماعی مؤثر بر این پدیده، نظیر بحران اقتصادی، فرهنگی که به‌نوعی در تزلزل بنیان خانواده مؤثر است را بررسی می‌کند و از نظر سیاست جنایی مهم‌ترین استراتژی‌های مؤثر در کاهش این پدیده را در قلمرو جامعه اسلامی مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. همسرکشی هرچند از نظر میدانی، سابقه پژوهشی دارد و در این زمینه قطع نظر از کشورهای غربی که پژوهش‌های مختلفی را به انجام رسانده‌اند در داخل ایران نیز برخی از پژوهش‌ها صورت گرفته است. از جمله مقاله «مطالعه کیفی عوامل اجتماعی همسرکشی» توسط مریم قاضی نژاد و همکارش، مقاله «بررسی پدیده همسرکشی زنان» توسط نورمحمد جاوید، «نگاهی به پدیده همسرکشی در استان فارس» و نیز «همسرکشی و انگیزه‌های آن» هردو توسط خانم شهلا معظمی و محمد آشوری صورت گرفته است. پژوهش‌های فوق، اغلب به روش میدانی، علل همسرکشی را از منظر جرم‌شناختی یا علوم اجتماعی بررسی کرده؛ اما از منظر آموزه‌های اسلامی پژوهشی قابل ذکری صورت نگرفته است. لذا این ضرورت احساس می‌شود که راهکارهای برون‌رفت از آن شناسانده شده و به متولیان امر پیشنهاد شود تا با کاربست آن‌ها شاهد کاهش تب آماری این پدیده شوم و در نتیجه استحکام هرچه بیشتر نهاد مقدس خانواده باشیم. بدین جهت، در پژوهش حاضر، پس از بررسی کلیات، راهکارهای بلندمدت و پس از آن راهکارهای کوتاه‌مدت را از منظر آموزه‌های اسلام بررسی کرده است.

## ۱. مفاهیم

### ۱-۱. تعریف همسرکشی

همسرکشی اصطلاح عامی است که در خارج دو مصداق برای آن متصور است. بر خلاف گذشته که قتل زن توسط مرد شایع بود، امروزه هر دو مصداق آن شایع



است. اولین مصداقی که بیشتر در عرف عام به ذهن می‌آید، همسرکشی یعنی این که مردی همسر خود را به قتل برساند و با این عمل به تمام آرزوهای زندگی مشترکشان نقطه پایان بگذارد و منظور از مصداق دیگر آن که کمتر به ذهن می‌آید، ولی از نظر آماری کمتر از مورد فوق نیست این است که زنی به حیات مرد زندگی خود پایان بدهد. (حبیب نژاد دلداری، ۱۳۹۶: ۱۲) هرچند در لابلای ماده‌های قانونی نمی‌توان به صورت خاص جرمی به اسم همسرکشی پیدا کرد، چون این جرم خود نیز از انواع قتل است؛ اما می‌توان گفت که این قتل با تمام انواع قتل‌ها یک فرق اساسی دارد. از این جهت که هرچند هر نوعی قتل، ناگزیر افرادی را داغدار می‌کند و پیامدهای روانی بدی دارد؛ اما قتل همسر توسط همسر که قرار بوده همدم و در سختی‌های زندگی تکیه‌گاه هم باشند، امری بسیار نادرست و زشت جلوه می‌کند.

## ۲-۱. ماهیت همسرکشی

با بررسی مواد قانونی و کتاب‌های حقوق کیفری اختصاصی، اساساً جرمی مستقل تحت عنوان همسرکشی مشاهده نمی‌شود. چه این که نگارندگان قانون ترجیح داده‌اند این جرم تحت عنوان ضابطه کلی قتل، باقی بماند. لذا از نظر ماهیت نمی‌توان قتل همسر، به دست همسر را جرم مستقل و تحت عنوان و شرایط خاص دانست، بلکه برای فهم آن باید به مواد عمومی مربوط به قتل مراجعه کرد؛ اما نکته‌ای که نباید از نظر دور داشت این است که قانونگذار قانون مجازات اسلامی ایران در ماده ۶۳۰، حکم فقهی را لباس قانون پوشانده است که بیانگر جواز قتل زن به دست مرد است. البته باید یادآور شد که محتوای این حکم بی‌پیشینه نیست، بلکه در ماده ۱۹۷ قانونم.ع. ۱۳۰۴۱ ایران نیز آمده بود. این ماده از ماده ۳۲۴ قانون جزای فرانسه، مصوب سال ۱۸۱۰ که بیان می‌داشت «مردی که زن خود را در خانه مشترک زوجیت، در حال زنا با مردی دیده و مرتکب قتل آن‌ها شده از معافیت قانونی بهره‌مند است» اقتباس شده بود. مفهوم این ماده در قوانین برخی کشورهای دیگر نظیر امریکا نیز دیده می‌شود. (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۹۱) به باور برخی حقوق‌دانان، علت اصلی این حکم، تحریک شوهر از مشاهده عمل خیانت زن است. (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۳: ۳۳۷)



بنابراین از نظر ماهیت همسرکشی نوعی از قتل است که بسته به شرایط و نحوه وقوع، می‌تواند ذیل یکی از اقسام قتل جای بگیرد.

### ۳-۱. پیشینه تاریخی همسرکشی

قتل زن به دست مرد در گذشته‌ها از شیوع بیشتری برخوردار بوده است و به صورت عموم این موضوع مورد رغبت مردان نبوده است که آن را گزارش کنند. چنانکه جان استوارت میل فیلسوف انگلیسی باور دارد که در جوامع انسانی از بدو شکل گیری، زنان در قید و اسارت مردان بوده است و مردان در حاشیه امنی که قوانین عموماً مردسالارانه برای آنان ایجاد کرده بود، هرچه می‌خواستند در حق زنان انجام می‌دادند. حتی اگر مرتکب قتل آنان می‌شدند، مجازات سنگینی در انتظار آنان نبود. (ماریا، ۱۳۷۷: ۲۸) در کشوری مانند بریتانیا در قرن ۱۹ خشونت‌های نظیر کتک خوردن زنان توسط مردان، قانونی بوده است و همین زمینه را برای خشونت‌های شدیدتر مثل قتل فراهم می‌کرده است. مثلاً اولین امپراتور مسیحی روم، همسرش را زیر شکنجه کشت و بر این عمل خود لباس مقدس پوشاند. (معمدی مهر، ۱۳۸۰: ۲۲) در متون اسلامی، اولین همسرکشی در قرن اول هجری آن‌هم در خاندان نبوت اتفاق افتاد. بر طبق گزارش‌های تاریخی، جعهده با وعده‌های واهی، شوهرش امام حسن مجتبی<sup>(ع)</sup> را زهر داد و بر اثر آن، امام به شهادت رسید. (مفید، ۱۴۱۳، ۲: ۱۵؛ ابوالحسن اربلی، بی تا، ۲: ۲۰۷)

### ۲. پیشگیری از همسرکشی

همسرکشی به‌عنوان یک ناهم‌نوایی اجتماعی، در حال شیوع و درنوردیدن مرزهای ارزش‌های اجتماعی است. لذا می‌طلبد که از همه جهت، درصدد پیشگیری از آن بوده و با ایجاد موانع در مقابل کنشگران مرگ خانوادگی که یکی از غم‌انگیزترین انواع مرگ است، جلو شیوع روزافزون آن را گرفت. پیشگیری به کوتاه‌مدت (خرد) و درازمدت (کلان) قابل تقسیم و بررسی است که می‌تواند در پیشگیری از این کنش بزهکارانه، مؤثر افتد:



## ۱-۲. پیشگیری بلندمدت یا کلان<sup>۱</sup>

منظور از این نوع پیشگیری، سازوکارها و اقدامی است که در یک فرایند زمانی مدت‌دار، صورت گرفته است تا در آینده فرصت‌های وقوع جرم را کاهش دهد. (کاوه، ۱۳۹۲) این نوع پیشگیری با نظری کلان و همه‌شمول به پدیده بزهکاری، در صدد دست یازیدن به اقداماتی است که زمینه‌آشنایی افراد را با فضاهای تنش آمیز و خشونت‌بار فراهم می‌کند و درصدد است نحوه مقابله با وضعیت‌های هیجانی را به آن‌ها بیاموزد، از قبیل مهیاکردن بسترهای مناسب برای دسترسی افراد به فرصت‌های آموزشی مناسب، تدوین اجرای سیاست‌های کلی برای مشارکت اعضای جامعه، تقویت نقش پیشگیرانه مدارس. (Mohammedi, 2019) این نوع پیشگیری در عناوین ذیل قابل بررسی است:

### ۱-۱-۲. ارتقای سطح آموزش همگانی

اکثر مردم جامعه وقوع خشونت خانگی را باور دارند. (کریمی پارچین، ۱۳۹۱: ۸۰) خشونت‌های که برخی اوقات به مرگ منجر می‌شود. بنابراین ضروری است که به‌عنوان اولین گام، درصدد تحول این باور بود و این مهم با آموزش ممکن می‌شود. تحقیقات جرم‌شناختی علت‌شناختی، به‌طور کلی دو توجیه برای نیروی پیشگیرانه آموزش در مهار و کنترل جرائم از جمله همسرکشی ارائه می‌کند. برخی از محققین بر این باور هستند که آموزش باعث تغییر نگرش افراد و در نتیجه باعث تحول در انتخاب‌های آن‌ها می‌شود. بدین توضیح که آموزش، با ادعای پاداش دادن به تلاش، عملکرد و انطباق، ارزش‌ها را منتقل می‌کند. (Arrow, 1997, p15) آموزش که خود بسان سدّ محکم، افراد را در برابر رفتارهای پرخاشگرانه و تصمیمات آنی متأثر از هیجانات که نتایج وحشتناکی به بار می‌آورند، بیمه می‌کند. توضیح جایگزین دیگر این است که آموزش و پرورش به ترجیح زمانی کمتر کمک می‌کند؛ (Beck-er, 1996) یعنی تحصیل در مدرسه باعث می‌شود افراد ارضای مستقیم نیازها را به تعویق اندازند. (Becker & Mulligan, 1994)<sup>۲</sup>

1. High Term Prevention

۲. برای اطلاعات بیشتر در مورد تأثیر آموزش بر جرائم، ر. ک. به Wim Groot & H. Maassen-vandenbrin, The effects of education on crime



در آموزه‌های اسلامی به خوبی به نقش آموزش و پرورش در مورد کنترل هیجانات و رفتارهای ناسنجیده افراد مطالب ارزشمندی آمده است. از جمله این که آموزه‌هایی مانند ایمان به خدا، پیروی از پیامبر اکرم (ص) و اولیای دین و باور به زندگی پس از مرگ، نقش مهمی در برقراری روابط مطلوب و رضایت‌بخش در خانواده دارد. (سالاری فر، ۱۳۸۹: ۲۴۸) چراکه زندگی شخص پیامبر (ص) که در قرآن دارای اخلاق بزرگ<sup>۱</sup> شناخته شده است و نیز زندگی اولیای دین که رهروان راه آن حضرت بوده‌اند، سرشار از عشق و محبت بودند. تا آنجا که خشونت خانگی در قاموس زندگی آنان ناشناخته است.

هراندازه اعتقادات و باورهای دینی در افراد عمق بیشتری یابد، قدرتشان برای کنترل و مهار رفتارهای نابهنجار، از جمله خشونت بیشتر خواهد شد. از جمله باورهای که قدرت مهار خشم را در افراد بیشینه می‌کند، رضایت به مقدرات الهی و توکل بر خدا است که از منجر شدن به خشونت خانوادگی جلوگیری می‌کند. (سالاری فر، ۱۳۸۹: ۲۴۵) در اسلام آموزه‌های بسیار امیدبخشی وجود دارد که اگر مرد و زن مسلمان خود را به آن‌ها آراسته کنند، از بسیاری از رفتارهای پر خاشاکرانه و کنش‌های هنجارشکنانه پیراسته می‌شود. نظیر این فرمایش نبی مکرم اسلام (ص) که همنوایی زن با شوهر و زدودن غبار اندوه و مشکلات از رخسارش نصف پاداش شهید راه حق را دارد. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۰: ۳۴)<sup>۲</sup> هم‌چنین باور به معاد می‌تواند نقش تعیین‌کننده در تقویت آرامش در خانواده داشته باشد؛ زیرا در آموزه‌های اسلامی عذاب قبر از پیامدهای اثباتی و خشونت در خانواده دانسته شده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۴۵)

بنابراین زن و مردی که این آموزه‌ها را باور کرده باشد و بداند که عامل مهم رنج‌های بعد از مرگ مخصوصاً عذاب قبر، ناسازگاری در زندگی زناشویی و خانوادگی است، بر طبل ناسازگاری نخواهد کوبد. یا مثلاً نهادینه کردن آموزه‌های مانند صبر، قناعت، ایثار، هرکدام می‌توانند به تنهایی نقش مهمی در کنترل رفتار افراد، در مواجهه

۱. وَ اِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقِي عَظِيمٍ. (قلم: ۴)

۲. قَالَ: وَ جَاءَ رَجُلٌ اِلَى رَسُوْلِ اللّٰهِ ص فَقَالَ اِنَّ لِي زَوْجَةً اِذَا دَخَلْتُ تَلَقَّنِي وَ اِذَا خَرَجْتُ شَبَعْنِي وَ اِذَا رَأَيْتَنِي مَهْمُومًا قَالَتْ لِي مَا يَهْمُكَ اِنْ كُنْتُ تَهْتَمُّ لِرِزْقِكَ فَقَدْ تَكْفَلُ لَكَ بِهٖ غَيْرُكَ وَ اِنْ كُنْتُ تَهْتَمُّ بِاَمْرِ اَخْرَجْتِكَ فَاَزَاكَ اللّٰهُ هَمًّا فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ ص اِنَّ لِيْهِ عَمَلًا وَ هَذِهِ مِنْ عَمَالِهٖ لَهَا نِصْفُ اَجْرِ الشَّهِيدِ.



با ناملايمات زندگي داشته باشد. در گزاره‌های اخلاقی اسلام، تکبر و برتر پنداری خود نسبت به دیگران، آزمندی و دنیادوستی، از عوامل مهم خشونت در خانواده دانسته شده است. (مهدی نراقی، ۱۳۷۹، ۱: ۳۵۵) عارضه‌های مثل خودبینی مانع از آن است که شخص درباره مسائل ارزشی، نظیر عشق و محبت به غیر خود بیندیشد و این باعث می‌شود که شخص خودبین اعمال ناشایست خود از جمله خشونت در خانواده را که مقدمه قتل‌های خانوادگی است، مشروع قلمداد کند. (کی‌نیا، ۱۳۹۰، ۲: ۷۶۱) این نقش آموزه‌های نظیر تواضع را پررنگ می‌کند. بدین جهت در بسیاری از روایات بهترین همسر کسی دانسته شده که از صفت تواضع بهره‌مند باشد. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۲۹) نه تنها زن در مقابل شوهر تواضع کند، بلکه شوهران نیز ملزم شده‌اند که در مقابل همسران خود و دیگران تواضع داشته باشند. (کلینی، ۱۴۰۸، ۲: ۱۲۱)<sup>۲</sup>

اما چنانکه واضح است، نهادینه کردن این ارزش‌ها، به این سادگی نیست، بلکه نیاز به آموزش دارد که آن‌هم با برنامه‌ریزی دقیق و طولانی مدت، قابل دستیابی است. بدین جهت به نظر می‌رسد که اگر در آموزش همگانی این نکات مورد توجه قرار نگیرد، به سختی می‌توان انتظار تحول بنیادین در نگرش افراد نسبت به خشونت و قتل‌های خانوادگی را داشت. آموزش باید مداومت داشته باشد که از طریق بسیج در بسترهای آموزش عمومی از قبیل مدارس، رسانه‌ها، مساجد و تفریحگاه‌های عمومی پیگیری قابل پیگیری است. در آموزش سعی بر تغییر نوع نگاه کل جامعه باشد. اولین قدم و گام بنیادین را در این زمینه می‌تواند مدارس بردارند که باید در این زمینه سرفصل‌های مشخصی از سوی برنامه‌نویسان آموزش و پرورش نگاشته شود. مضاف بر این به صورت خاص همسرانی که در معرض خشونت هستند و زمینه بروز خشونت در آن مشاهده می‌شود، به صورت ویژه مورد آموزش قرار گیرند. (مقتدایی، ۱۳۹۵) در غیر این صورت، اگر آنان روش‌های حل مسالمت‌آمیز اختلافات را بدانند

۱. كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ (ص) فَقَالَ إِنَّ خَيْرَ نِسَائِكُمُ الْوَلُودُ الْوُدُودُ الْعَفِيفَةُ الْعَزِيزَةُ فِي أَهْلِهَا الدَّلِيلَةُ مَعَ بَعْلِهَا.

۲. تَفْسِيرُ الْعُسْكَرِيِّ، (ع) قَالَ: أَعْرِفِ النَّاسَ بِحُقُوقِ إِخْوَانِهِ وَ أَشَدَّهُمْ قَضَاءً لَهَا أَعْظَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ شَأْنًا وَمَنْ تَوَاصَعَ فِي الدُّنْيَا لِإِخْوَانِهِ فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الصَّادِقِينَ مِنْ شِيعَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع) الْخَبَرِ.



و نیز روش بیان مشکلات و چگونگی تفاهم را بدانند، به‌سادگی مشکلاتشان را حل کرده و زمینه بروز خشونت‌های مرگبار از بین می‌رود.

## ۲-۱-۲. پرورش همدلی در خانواده

«رفتار مجرمانه یاد گرفته می‌شود». (ویلیامز، ۱۳۸۳: ۲۲۴) این جمله معروف ساترلند، مبنای تحقیقات زیادی شد از جمله، نظریه یادگیری اجتماعی روی همین مبنا استوار شد. به باور ساترلند و دیگر اندیشمندان که نظریه یادگیری اجتماعی را بسط دادند، «جرم» آموخته می‌شود. بنابراین خانه‌ای که در آن خشونت وجود دارد و فرزندان در معرض نزاع‌های بی‌وقفه والدین هستند، خشونت را می‌آموزند و آن‌ها در آینده، همسران خشونت‌گرا و حتی ممکن است همسرکشان آینده شوند. از همین رو در آموزه‌های اسلامی نسبت به پرورش همدلی، عشق و محبت در خانواده، تأکید ویژه شده است و محبت و همدلی نسبت به خانواده را از نشانه‌های ازدیاد ایمان و نشانه عشق به اهل بیت<sup>(ع)</sup> دانسته‌اند. (نوری، ۱۴۰۸، ۱۴: ۱۵۷) همدلی فرایندی است که شخص، احساسات و بازتاب‌های ذهنی دیگران را در موقعیت‌های آن‌ها درک می‌کند و پس از آن قادر می‌شود به سبک دلسوزانه‌ای به آن واکنش نشان دهد. (فرخی، پوروحید، ۱۳۹۶: ۴) واکنش‌های که سازنده، اصلاح‌گرانه و راهگشا است. نقش همدلی در تحقیقات علمی نیز اثبات شده است. به‌عنوان مثال در پژوهشی که توسط نیما تریودی بتمن<sup>۱</sup> جرم‌شناس دانشگاه انگلیا راسکین انجام شده، این نتیجه به دست آمده که جرائم خشونت‌آمیز، جنسی و جرائم مرتبط با کلاه‌برداری با همدلی ضعیف مرتبط هستند. (Anglia Ruskin University, 2021) لذا این پژوهش بر شایستگی برنامه‌های تأکید می‌کند که تلاش می‌کند، همدلی را تقویت کند چه این که نوع ابتکارات می‌تواند از جرائم پیشگیری نماید. (Anglia Ruskin University, 2021) بنابراین باید تلاش بر تقویت استحکام بنیان محبت و پرورش همدلی در خانواده باشد. خوشبختانه با درک این ضرورت راهکارهای بسیار ساده و درعین حال مناسب تقویت همدلی در خانواده‌ها در آموزه‌های اسلامی بیان شده است که به‌طور

1. Nema Trivedi-Bateman





کلی می‌توان در ذیل دو عنوان کلی گفتار و رفتار مورد اشاره قرار داد.

کنش‌های گفتاری تقویت‌گر الفت و همدلی در میان خانواده در آموزه‌های اسلامی مورد تأکید واقع شده است، از قبیل گفتگوهای محبت‌آمیز،<sup>۱</sup> (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۰: ۲۳) زیبا و ملایم سخن گفتن،<sup>۲</sup> (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۳۴۰) صدا کردن همدیگر با شایسته‌ترین نام‌ها،<sup>۳</sup> (کلینی، ۱۴۰۸، ۲: ۶۴۳) سلام کردن با لحن عاطفی،<sup>۴</sup> (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۶: ۳)، ابراز عشق و علاقه،<sup>۵</sup> (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۲۳) همراه عشوه‌گری و طنز از سوی خانم‌ها از جمله مواردی است که در ذیل گفتار واقع می‌شود.

راهکارهای رفتاری نیز به همین سادگی است از جمله استقبال و بدرقه کردن همسر که در زندگی شخص پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) و برخی از صحابه جلیل‌القدر، وجود داشته است. یکی از جلوه‌های زیبایی که از همسران نمونه صدر اسلام، صفحات تاریخ به خاطر سپرده است، این قضیه است که مردی آمد خدمت پیامبر (ص) و از همسرش این‌گونه تعریف کرد: یا رسول‌الله! من همسری دارم که هر وقت به خانه برمی‌گردم با روی خوش به استقبال می‌آید و چون قصد رفتن از خانه را دارم به بدرقه‌ام می‌آید، هر زمان مرا اندوهگین ببیند، می‌گوید: چه چیز تو را اندوهگین کرده؟ اگر برای مخارج زندگی‌ات ناراحتی، مطمئن باش که دیگری (خداوند) عهده‌دار آن است (و با داشتن چنین ضامن معتبری که روزی تو را تضمین کرده، نباید اندوهگین باشی) و اگر برای آخرت [و گرفتاری‌های قبر و قیامت] غصه می‌خوری، خداوند اندوهت را زیاد کند. رسول خدا (ص) فرمود: «خداوند [در روی زمین] کارگزارانی دارد و این زن یکی از آنها است. برای او نصف پاداش شهید است». (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۳۴/۲۰) نمونه دیگر قضیه همسر ابو طلحه انصاری است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۹: ۱۵۱) این مقایسه نشان می‌دهد که همسران می‌توانند در ناملايمات زندگي، با رفتار سنجيده خود سنگيني کوله‌بار غم‌ها را با هم تقسیم کنند.

۱. پیامبر خدا، قول الرجل للمراه انی احبک لا یذهب من قلبها ابدأ.

۲. عَوْدُ لِسَانِكَ لِيْنَ الْكَلَامِ وَ بَدَلُ السَّلَامِ يَكْثُرُ مُجْبُوكَ وَ يَقْلُ مُبْغَضُوكَ.

۳. تَلَّاتٌ بَضْفِيْنَ وَ ذَا الْمَرْءِ لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ يَلْقَاهُ بِالْبِشْرِ إِذَا لَقِيَهُ وَ يَوْسَعُ لَهُ فِي الْمَجْلِسِ إِذَا جَلَسَ إِلَيْهِ وَ يَدْعُوهُ بِأَحَبِّ الْأَسْمَاءِ إِلَيْهِ.

۴. يسلم الرجل اذا دخل على اهله.

۵. لَا غَنَى بِالرَّوْحَةِ فِيمَا بَيْنَهَا وَ بَيْنَ رَوْجِهَا ... لِيَكُونَ ذَلِكَ غَاطِفًا عَلَيْهَا عِنْدَ زَلَّةٍ تَكُونُ مِنْهَا وَ إِظْهَارًا الْعُشْقِ لَهُ بِالْجَلَابَةِ.



یکی دیگر از رفتارهای که باعث تقویت همدلی می‌شود، هدیه دادن به همسر است. نبی مکرم اسلام (ص) فرمود: «مردی که وارد بازار شود و تحفه‌ای برای خانواده‌اش بخرد، اجر و پاداش او برابر با کسی است که نیازهای نیازمندان را برآورد».<sup>۱</sup> (ابن بابویه، ۱۴۱۷: ۶۷۲-۶۷۳) این اجر و پاداش عظیم برای هدیه دادن به دلیل نقش بسیار مهم هدیه در قوام و دوام الفت میان خانواده است؛ زیرا تبادل هدیه، پیوندهای عاطفی را بین هدیه دهندگان و گیرندگان ایجاد و تقویت می‌کند. از منظر روان‌شناسان، هدیه دادن با فعال کردن بخشی از مغز که معمولاً با دریافت پاداش مرتبط است، مردم را خوشحال می‌کند. (Oliver, 2020) این خوشحالی باعث می‌شود که ستون‌های خانواده و همسران با طوفان‌های سهمگین ناملايمات زندگی نلغزد.

## ۲-۲. پیشگیری کوتاه‌مدت

اقدامات فوق که به‌صورت گذرا مورد اشاره قرار گرفت تأثیری گذاری درازمدت، همه‌شمول دارند و درعین حال نیازمند تلاش و برنامه‌ریزی دقیق و کارشناسانه و پرهزینه است که از طریق اصلاح افکار و رفتار و تصورات افراد، زمینه بهتر زیستن، به‌دور از رفتارهای خشونت‌بار نظیر قتل‌های خانوادگی را در افراد فراهم می‌سازد؛ اما برخی از راهکارها، کاربرد مقطعی و آنی در کنترل و پیشگیری از کنش‌های خشونت‌بار دارند که کاربست آن‌ها می‌تواند بسیار مفید و کارساز باشد. برخی از این راهکار در زیر ذکر می‌شود:

## ۲-۲-۱. کنترل خشم و هیجانات

خشم یکی از هیجانات نیرومندی است که دست آفرینش در انسان به ودیعت نهاده است و از سال‌های اولیه رشد، بروز می‌کند (مصباح، ۱۳۷۴، ۱: ۴۹۴) و آن عبارت است از حالت درونی که باعث تحرک روح حیوانی از برای غلبه و انتقام می‌شود؛ طوری که از آن حرکت، حرارتی مفرط حاصل و از آن حرارت، دود تیره‌ای برمی‌خیزد و دماغ و رگ‌ها را پر می‌سازد و نور عقل را می‌پوشاند و اثر قوه عاقله را ضعیف می‌کند.

۱. مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَاشْتَرَى تَحْفَةً، فَحَمَلَهَا إِلَى عِيَالِهِ، كَانَ كَحَامِلِ صَدَقَةٍ إِلَى قَوْمٍ مَحَاوِيحٍ، وَلَيَبْدَأُ بِالْإِنَاثِ قَبْلَ الذَّكَورِ؛ فَإِنَّهُ مَنْ فَرَّحَ أَنْثَى فَكَأَنَّمَا عَتَّقَ رَقَبَةً مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ، وَمَنْ أَقْرَبَ بَعِيْنِ ابْنِ فَكَأَنَّمَا بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ، وَمَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ جَنَّاتِ النَّعِيمِ.



(نراقی، ۱۳۷۹، ۱: ۱۷۷) در واقع این هیجان وقتی برانگیخته می‌شود که شخص نتواند به هدفش برسد. (شعاری نژاد، ۱۳۸۸: ۴۵۰) در زندگی موانعی فروان، سدّ راه اهداف انسان می‌شود و این باعث می‌شود که انسان نتواند در برابر شکست‌ها، از خودگذشتگی نشان دهد. در نتیجه انرژی‌هایی که در عضلاتش ذخیره شده است به صورت‌های گوناگونی بروز می‌کند. کنترل خشم و مدیریت آن بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا این ودیعه الهی باعث خیرات و برکات فراوانی در زندگی انسان می‌شود؛ اما از طرفی، عدم مدیریت درست و به موقع آن بر آتش بدگمانی و پیش‌داوری، حتی در موقعیت‌های روزمره کاملاً معمولی، نیز دامن می‌زند. (لیند فیلد، ۱۳۸۹: ۷۱) قربانی خشم، از خود زخم‌های ماندگاری بر جای می‌گذارد که به آسانی بهبود نمی‌یابد. (نی، ۱۳۹۶: ۱۹)

در روابط زناشویی، بروز خشم می‌تواند ناشی از بروز رفتارهایی باشد که یکی از طرفین انتظار آن را نداشته‌اند و یا یکی از زوجین، دانسته یا ندانسته در برابر خواسته‌ها و اهداف دیگری مانع ایجاد کند و یا این که یکی نسبت به آسایش و آرامش دیگری ارزشی قائل نیستند. (گوپتا، ۱۳۸۶: ۱۸) در برخی از مواقع منشأ عصبانیت فرد، وقایع و حوادث بیرونی است. مثلاً برخی از مردان خطوط قرمز میان کارهای خارج از خانه را با کانون گرم خانواده در هم می‌آمیزد و وقتی وارد منزل می‌شود، با کوله‌باری از خستگی‌ها، ناراحتی‌ها و گرفتاری‌های محل کار خود وارد می‌شود. (محمدی، ۱۳۸۹: ۶۵) در چنین وضعیتی اگر همسر از خودگذشتگی نشان ندهد، کانون گرم خانواده تبدیل به میدان نبرد می‌شود و این آتش‌های شعله‌ور پی‌درپی خشم، منشأ حوادث غمباری می‌شود که هیچ‌گاه قابل جبران نیست. از جمله این حوادث، قتل‌های خانوادگی، ضرب و جرح‌ها است که در خانواده اتفاق می‌افتد؛ چه این که هنگام شعله‌ور شدن آتش خشم، در میان خانواده، معمولاً کسی نیست که از آن جلوگیری کند و با میانجیگری جلو خشم را بگیرد.

بدین جهت در آموزه‌های اسلامی به پیامدهای ویرانگر خشم بی‌جا، هشدار داده شده است و در برخی روایات از آن تعبیر به «جنون آنی شده است». (مجلسی،



۱۴۰۳، ۷۳: ۲۶۶) یا از آن تعبیر به «ابزار شکار شیطان شده است». (همان، ۲۶۵) چراکه شیطان با این ابزار به راحتی بندگان خدا را از راه درست دور می‌کند. یکی از اعمال که متأسفانه از انسان خشمناک صادر می‌شود، قتل‌های خانوادگی است. این پیامدهای تلخ مورد توجه بزرگان دین و اولیای الهی واقع شده است. در کلامی از حضرت امام صادق<sup>(ع)</sup> نقل شده است «چه چیز بدتر از خشم است! مرد وقتی خشمناک می‌شود، مرتکب قتل نفس می‌شود و به زن پاک‌دامن، نسبت عمل ناروا می‌دهد». (مفید، ۱۴۱۳: ۲۴۳)<sup>۱</sup>

انسان با نور عقل جوانب قضیه را بررسی می‌کند و با سنجیدن درستی و نادرستی یک عمل، تصمیم به انجام یا ترک آن می‌گیرد؛ اما آتش خشم چونان دود تیره در آسمان عقل، سایه می‌گستراند. اینجا است که میدان‌داری از عقل گرفته می‌شود (نراقی، ۱۳۷۶: ۲۳۷) و انسان خشمناک مثل دیوانه‌ها دست به هر کاری می‌زند. بنابراین برای پیشگیری از حوادث ناخوشایند، نظیر قتل‌های خانوادگی، باید این نیروی ویرانگر را مدیریت کرد که در کتاب‌های اخلاقی شیوه‌های مدیریت آن به درستی توضیح داده شده است. روانشناسان نیز در این زمینه راهکاری خود را ارائه کرده‌اند. در آموزه‌های اسلامی برای مدیریت خشم، راهکارهای گوناگونی پیشنهاد شده است. برخی از آن‌ها راهکارهای اجتماعی و درازمدت است، مثل این که انسان سعی کند عوامل مؤثر در ایجاد غضب را از خود دور نماید. از جمله فخر، کبر، عجب، لجاجت، جدال، استهزا، حرص، دشمنی، دنیا دوستی و مال دوستی. (نراقی، ۱۳۷۶: ۲۳۹) زدودن این صفات، نیازمند زمان طولانی و تلاش فراوان است که برخی ممکن است تا پایان عمر نیازمند مراقبت باشد؛ اما برخی از راهکارها کوتاه‌مدت است و به بیان دیگر در زمره پیشگیری وضعی جا می‌گیرد؛ نظیر دوری از افرادی که از صفات پسندیده‌ای نظیر حلم کم برخوردار هستند. هم‌چنین به سودمندی ترک خشم و عواقب و پیامدهای آن اندیشیدن یا به زبان آوردن جمله «اعوذ بالله من الشیطان

۱ قال الصادق<sup>(ع)</sup> کان ابی محمد یقول: أی شیء اضر من الغضب؟ إن الرجل إذا غضب یقتل النفس، ویقذف المحصنة.



الرجیم». یا اگر ایستاده است بنشیند و اگر نشسته است، بخوابد و وضو گرفتن با آب سرد یا دوش سرد گرفتن. (کلینی، ۱۴۰۸، ۲: ۳۰۲) این راهکارها کمک می‌کند که انسان از شر آتش سوزان غضب، در امان بماند و گرفتار اعمال ناشایست نظیر قتل که همسرش نگردد.

### ۲-۲-۲. ابراز عشق و محبت نسبت همسر

از منظر آموزه‌های اسلامی توصیه به خوش خلقی و دوری از پر خاشگری بسیار مورد تأکید است و به همسر، حتی در صورت نداشتن تقصیر در بروز مشکلات، اجازه تندخویی و درشت‌گویی داده نشده است. (مظاهری، ۱۳۹۱: ۱۷۷) خوب سخن گفتن و ابراز عشق و محبت، چنان نوری تابان بر تاریکی‌های کدورت‌ها و رنجش‌ها است؛ اما درست برعکس، عدم تسلط بر اعصاب و بد خلقی، پیامدهای ناگواری در زندگی دنیایی و آخرتی دارد. چنانکه نقل شده است: «یکی از اصحاب پیامبر (ص) از دنیا رفت، شخص پیامبر (ص) در مراسم تشیع او شرکت کرد و آن حضرت شخصاً با دستان مبارک خود آن صحابی را به خاک سپرد. مادر این صحابه روی قبر فرزند خود خطاب به او گفت که من برای تو گریه نمی‌کنم؛ زیرا به دست رسول الله به خاک سپرده شدی و من می‌دانم که سعادت‌مند هستی. بعد از دور شدن مادر او، پیامبر (ص) خطاب به اصحاب فرمود قبر فرزند او را چنان فشاری داد که استخوان‌های سینه او را خورد کرد. وقتی علتش را پرسیدند پیامبر (ص) فرمود با این‌که این شخص صحابی درست‌کردار بود؛ اما در خانه بداخلاق بود». (ابن بابویه، ۱۳۸۶، ۱: ۳۱۰)

از این رو بد خلقی و ابراز خشونت در خانواده از هر نوع آن ممنوع و مذموم شمرده شده است؛ اما محبت و دوستی به‌عنوان موتور محرک زندگی تأثیر مهم و سازنده در دوام و استحکام خانواده دارد. در کتاب بحار الانوار بابی وجود دارد قریب به همین مضمون جمله عامیانه «دل در دل راه دارد»<sup>۱</sup> که بیانگر این است که انسان اگر کسی را دوست داشته باشد، این دوستی به‌صورت ناخودآگاه باعث فرستادن پیامی به قلب طرف مقابل می‌شود. چنانکه صالح بن حکم می‌گوید شنیدم مردی از امام صادق (ع)

۱ استحباب إخبار الأخ فی الله بحبه له وأن القلب یهدی إلى القلب. (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۱: ۱۸۱)



می‌پرسید: «فردی به من می‌گوید تو را دوست دارم، من از کجا بدانم که مرا دوست دارد؟ امام فرمود: قلبت را امتحان کن اگر او را دوست داری، او نیز تو را دوست دارد». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۱: ۱۸۲) محبت در مورد خانواده نیز تابع همین قانون است که صرف ایجاد آن در قلب به‌خودی‌خود در قلب طرف مقابل احساس می‌شود؛ اما اگر همسران، محب قلبی خود را به همدیگر اعلان کنند، چنان اکسیر کیمیاگر، تأثیر مسحور کننده در قلب طرف مقابل گذاشته و زمینه ناخوردگی‌ها و خشونت‌ها، جراحات‌ها و حتی قتل‌ها را از بین می‌برد.

پیامبر رحمت (ص) فرمود: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أَحِبُّكَ لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا؛ این که مرد، به همسر خود بگوید: تو را دوست دارم، هرگز از دل همسر بیرون نمی‌رود». (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۰: ۲۳) بنابراین مردی که این جمله را به همسرش می‌گوید و او را از این عشق و محبت خود آگاه می‌سازد، زندگی‌شان سرشار از صمیمیت خواهد شد. خانواده‌ای که زندگی معصوم را سرلوحه زندگی خود ساخته و محبت به زنان را نشانه ازدیاد ایمان<sup>۱</sup> و اخلاق انبیا<sup>۲</sup> می‌داند، خشونت در آن راه ندارد چه برسد به قتل و قصد نابودی طرف دیگر.

ابراز عشق و علاقه به همدیگر از جمله نشان‌های سلامت خانواده است. لذا روان‌شناسان تأکید دارند که دوام خانواده، خواستار ابراز محبت طرفینی است؛ زیرا در خانواده سالم زوجین از طریق ابراز علاقه و احترام متقابل در صدد احترام گذاشتن به طرف مقابل هستند. (گلادینگ، ۱۳۸۸: ۵۰) همین امر باعث می‌شود طرف مقابل احساس ارزشمندی کند. این خود باعث می‌شود که بسیاری از ناخوشی‌ها را نادیده بگیرد. از منظر روان‌شناسان ابراز علاقه نه تنها نشانه خانواده سالم و شاخصه تاب‌آوری خانواده در مقابل مشکلات است، بلکه شفاف صحبت کردن در مورد مشکلات و ابراز بدون ابهام آن‌ها نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. (والش، ۱۳۹۰: ۱۴۴)

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَا أَظُنُّ رَجُلًا يَزِدُّهُ فِي الْإِيمَانِ خَيْرًا إِلَّا أَزْدَادَ حُبًّا لِلنِّسَاءِ. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۰: ۲۲)

۲. عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مِنْ أَخْلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ حُبُّ النِّسَاءِ. (همان)

## ۲-۲-۳. ترک کردن صحنه دعوا

انسان از نظر روانی ممکن است تحت تأثیر قرار گیرد و عصبانی شود و در نتیجه، دست به خشونت بزند. از این رو باید تلاش کند عواملی را که باعث تشدید عصبانیت می‌شود، از خود دور کند. این عوامل می‌تواند در دسته‌های مختلفی جا بگیرد نظیر عوامل محیطی و عوامل روانی. از منظر روان‌شناسی یکی از عوامل که به صورت فوری باعث شعله‌ور شدن آتش خشم در انسان می‌شود، عوامل و شرایط محیطی است. به عنوان مثال صدا و نور بیش از حد معمول، یکی از این دست عوامل تأثیر گذار است. بدین جهت لازم است فرد در صدد تغییر محیطی که در آن قرار دارد، برآمده و محیط موجود را به سوی محیط آرام‌تر ترک نماید. (مهسا، ۱۴۰۰) چراکه در دنیایی پر زرق و برق امروزی، یکی از مشکلات اساسی انسان‌ها آلودگی‌های صوتی و نوری است که تأثیرات مخرب زیستی و روانی بر انسان دارد. این آثار در درازمدت به صورت رفتار پر خاشگرانه، خستگی جسمی- روانی، استرس، سرگیجه، سردرد، عصبانیت، حواس پرتی، اختلال خواب و کاهش بازده کاری، بروز می‌کند. (احمدی کانرش و دیگران، ۱۳۹۸: ۵۹)

بنابراین فردی که در محیط خانواده دچار خشم و عصبانیت شده است، در چنین زمانی با داد و فریادهای خود می‌تواند نقش مهمی در تحریک احساسات هیجانی و شعله‌ور کردن آتش خشم شریک زندگی خود داشته باشد. این مهم می‌طلبد که فرد برای جلوگیری از پیامدهای منفی خشم، محیط را ترک کند. این‌که در آموزه‌های اسلامی سفارش به تغییر موقعیت فرد خشمناک شده است، نیز در همین راستا قابل ارزیابی است. آلودگی نوری نیز به همان میزان تأثیر در بروز خشونت و شعله‌ور شدن آتش خشم و غضب دارد؛ زیرا از منظر زیست‌شناسی، انسان در شب باید در تاریکی باشد. در غیر این صورت هورمون «ملاتین» که در شب ترشح می‌شود، وظیفه تنظیم ساعت بیولوژیک بدن را به عهده دارد، ترشح نخواهد شد. اگر تنظیم بیولوژیک بدن مختل شود، تمرکز فکری از دست می‌رود و فرد دچار استرس، اضطراب و افسردگی می‌شود. (میرزا خلیل، ۱۳۹۹) خوابیدن در شب که در آموزه‌های اسلامی و پزشکی





مورد تأکید است، (قانعی و محمدی، ۱۳۸۷: ۳۲) مخصوصاً خواب بعد از عشای دوم را شاید بتوان از این رهگذر ارزیابی کرد. آلودگی‌های نوری که امروزه توسط ابزار نوین در زندگی بشر، از قبیل تلفن‌های همراه و تلویزیون که بخش بیشتری از شب انسان‌ها را به خود اختصاص داده است و اغلب، بعد از نصف شب به خواب می‌روند، جدا از پیامدهای منفی معنوی که در زندگی ایجاد می‌کند، پیامدهای روانی و زیستی مهمی نیز دارد. از این رهگذر، به‌عنوان راهکار مقطعی، به نظر می‌رسد که تغییر موقعیت و در صورت امکان، تغییر شرایط حاکم بر محیط و نیز تنظیم ساعت خواب و دوری از هر بحث‌های تنش‌زا، در کاهش بروز خشونت‌های ویرانگر خانوادگی مهم است.

### نتیجه‌گیری

همسرکشی به‌عنوان یک ناهنجاری اجتماعی، بسان سایر پدیده‌های جنایی از قدمت طولانی، برخوردار است. وقوع این پدیده شوم، معلول عوامل گوناگونی است. عواملی که هر یک راهکار مخصوص به خود را می‌طلبد؛ اما چنانکه برخی عوامل همه‌گیر است، برخی راهکارها نیز همه‌زمانی و همه‌مکانی است؛ طوری که کاربست آن قابلیت پوشش حداکثری دارد. این راهکارها، جدا از ویژگی فوق، به دو بخش قابل قسمت است. راهکارهای بلندمدت که از نظر زمانی نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و هزینه گسترده در یک فرایند زمانی طولانی است. امری که باعث اقبال کمتر حاکمان جامعه نسبت به این دست راهکارها در طول زمان شده است؛ اما از آنجا که این نوع اقدامات، تأثیر بنیادی در کاهش این نوع آسیب‌ها دارد، مورد تأکید آموزه‌های اسلامی قرار گرفته است. اقداماتی نظیر ارتقای سطح آموزش همگانی، پرورش همدلی و هم‌زیستی در میان خانواده‌ها. در کنار اقدامات فوق اقدامات دیگری نیز مورد تأکید آموزه‌های اسلامی است که تأثیر لحظه‌ای و در بسا مورد حیاتی در پیشگیری از همسرکشی دارد. مثل مدیریت خشم، بیان بدون اغماض احساساتی نظیر محبت با شریک زندگی، ترک صحنه دعوا و موقعیت‌های تنش‌زا. همان‌طوری



که راهکارهای فوق مورد تأکید آموزه‌های اسلامی است، برای نهادینه کردن آن از ظرفیت عظیم نهادهای آموزشی از ابتدایی تا عالی و نیز ظرفیت مساجد، حسینیه‌ها و مکان‌های عمومی نظیر پارک‌های تفریحی، باید استفاده شود.



## فهرست منابع

### قرآن

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۷ق)، الامالی، تهران: مؤسسه البعثة.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۶ق)، علل الشرایع، قم: کتابفروشی داوری.
۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ق)، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین.
۴. ابن شهر آشوب، (بی تا)، مناقب آل ابي طالب، نجف: مطبعة الحیدریة.
۵. احمدی کانرش، فخرالدین، علی محمدی، ایرج، ابوالقاسمی، جمیله، رحمانی، کاظم، (۱۳۹۸)، بررسی اثرات روانی و فیزیولوژیکی ناشی از مواجهه مزمن با صدا در یک صنعت خودروسازی، مجله ارگونومی، سال ۷، شماره ۱.
۶. اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی (بی تا)، کشف الغمة فی معرفة الائمة، بیروت: دارالاضواء.
۷. حاجی ده‌آبادی، احمد، (۱۳۹۶)، جرائم علیه اشخاص (قتل)، تهران: نشر میزان.
۸. حبیب نژاد دلداری، مینا، (۱۳۹۶)، تأثیر فضای مجازی بر همسرکشی در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران.
۹. سالاری فر، محمد رضا، (۱۳۸۹)، خشونت خانگی علیه زنان؛ بررسی علل و درمان، بانگ‌ریش به منابع اسلامی، قم: مرکز نشر هاجر.
۱۰. شعاری نژاد، علی اکبر، (۱۳۸۸)، روانشناسی رشد، تهران: انتشارات اطلاعات.
۱۱. فرخی، حسین؛ پور وحید، مصطفی، (۱۳۹۶)، راهکارهای اجرایی ایجاد همدمی در خانواده از منظر قرآن و معصومین، کنفرانس بین‌المللی فرهنگ آسیب‌شناسی روانی و تربیت، دوره ۱.
۱۲. قانع، مصطفی و محمدی، طاهره، (۱۳۸۷)، خواب از منظر قرآن، روایات و علم پزشکی، تهران: رسانه تخصصی (اسپند هنر).
۱۳. کاوه، محمد، انواع پیشگیری از جرم، <https://rasekhoon.net/article/print/755101>





۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۸ق)، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۵. کی‌نیا، مهدی، (۱۳۹۰)، روان‌شناسی جنایی، تهران: نشر رشد.
۱۶. گلادینگ، ساموئل، (۱۳۸۸)، خانواده درمانی: تاریخچه، نظریه و کاربرد، (ترجمه: فرشاد بهاری و همکاران)، تهران: انتشارات ترکیه.
۱۷. گوپتا، ام. کی، (۱۳۸۶)، کنترل عصبانیت، (ترجمه: ماندانا دانش)، تهران: نسل نو اندیش.
۱۸. اللیثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶)، عیون الحکم و المواعظ، قم: دار الحدیث.
۱۹. لیند فیلد، گیل، (۱۳۸۹)، کنترل خشم، (ترجمه: حمید شمسی‌پور)، تهران: جوانه رشد.
۲۰. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
۲۱. محمدی، نورمراد، (۱۳۸۹)، خشم، قم: بوستان کتاب.
۲۲. مظاهری، حسین، (۱۳۹۱)، اخلاق در خانواده، قم: نشر معارف.
۲۳. معتمدی مهر، مهدی، حمایت از زنان در برابر خشونت، سیاست جنایی انگلستان، بی‌جا: نشر برگ زیتون.
۲۴. مفید، محمد بن محمد، (۱۳۱۴ق)، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم: موسسه آل‌البیت.
۲۵. مقتدایی، زینب، (۱۳۹۵)، بررسی راهکارهای پیشگیری از خشونت‌های خانگی، <https://11625519/rasekhoon.net/article/show>
۲۶. مهسا، (۱۴۰۰)، خشونت خانگی و روش‌های گزارش و جلوگیری از آن، <https://rahpouyan-lawfirm.com>
۲۷. میر محمد صادقی، حسین، (۱۳۸۹)، جرائم علیه اشخاص، تهران: نشر میزان.
۲۸. نراقی، احمد، (۱۳۷۶)، معراج السعاده، قم: انتشارات هجرت.
۲۹. نراقی، مولی مهدی، (۱۳۷۹)، جامع السعادات، قم: انتشارات اسماعیلیان.
۳۰. نوری، میرزا حسین (۱۰۴۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام.

۳۱. نی، و. رابرت، (۱۳۹۶)، *غلبه بر خشم در روابط زناشویی*، (ترجمه: آزیتا زمانی)، تهران: کتاب ارجمند.
۳۲. والش، فروما، (۱۳۹۰)، *تقویت و تاب آوری خانواده*، (گذر از سختی‌های زندگی)، (ترجمه: محسن دهقانی و همکاران)، تهران: نشر دانژه.
۳۳. ویامز، فرانکلین؛ مک شین، ماری لین دی، (۱۳۸۳)، *نظریه‌های جرم‌شناسی*، (ترجمه: حمدرضا ملک محمدی)، تهران: میزان.

### منابع انگلیسی

34. Anglia Ruskin University, (2021), Empathy training could reduce crime, <https://phys.org/news/2021-08-empathy-crime.html>
35. Arrow, K. (1997), 'The benefits of education and the formation of preferences', in: J. Behrman & N. Stacey eds.), *The Social Benefits of Education*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, p. 11-16.
36. Becker, G. (1996), *Accounting for Tastes*, Harvard University Press, Cambridge MA.
37. Becker, G. & C. Mulligan (1994), 'On the endogenous determination of time preference', Discussion Paper 94-2, Economics Research Center/National Opinion research Center.
38. Mohammedi, Hasan, 2019, <https://juniperpublishers.com/jfsci/JFSCI.MS.ID.555814.php>.
39. Oliver, Rae, (2020), *The Psychology Of Gifting*, <https://trulyexperiences.com/blog/psychology-of-gifting/>

